

A KÉTELY ILLEGITIMITÁSA NOVALIS MÁGIKUS IDEALIZMUSÁBAN^{1,2}

JAKAB ANDREA

Tanulmányom középpontjában Novalis *A szaiszi tanítványok* c. töredékes írása áll, mely reprezentatív értékű a költő-filozófus esztétikáját illetően. A mű fő koncepcióinak ismertetése által a kétely kérdését novalisi kontextusba helyezem és emellett érvelek, hogy a szkepszis nem illeszthető be aktívan rendszerébe. A szerző nem reflektál közvetlenül a kétely témájára, azonban nem irreleváns megkérdőjelezni annak hiányát és a miértekre választ találni. Ahhoz, hogy felfejtsük, miért nem képezi diskurzus tárgyát, a szöveg tartalma és a novalisi gondolkodásmód kibontása szükséges. Gondolkodásmódja szerint az igazság előmozdítását a kétely nem, hanem csak a felé irányuló töretlen közeledés segíti. *A szaiszi tanítványok* és Novalis esztétikájának összefoglalásának eleget téve bemutatom, hogy a mű meseként való értelmezése zárójelezi a szkepszis lehetőségét azáltal, hogy egyéb megoldásokat mutat fel.

A szaiszi tanítványok tartalmát tekintve a bölcelet és a szépirodalom mezsgyéjén helyezkedik el, ugyanis Novalis természetéről és emberről alkotott filozófiai gondolatait mutatja be irodalmi köntösben. A szöveg műfaját tekintve regény – habár nem befejezett –, azonban nem pusztán szépirodalmi értéket képvisel, hanem a novalisi esztétika kibontására szolgál, a szöveg magja filozófiai. A szerző természetfilozófiai, esztétikai értekezései, gondolatai a narrátor és a különböző karakterek által elevenednek meg. *A szaiszi tanítványokat* Novalis nem tudta halála előtt befejezni, azonban a fennmaradt fejezetcímek mutatják a mű további, lehetséges vonulatát. Novalis úgy tervezte meg regénye folytatását, hogy valamilyen bizonyosságot mutasson fel. Az olyan tervezett fejezetcímek mint az „Ízisz megjelenése”, „Beavatás a titokba” vagy „A természet messiása” mind feltárást jelölnek, tehát bizonyosságot. Fel kívánja mutatni a válaszokat, melyeket a tanítványok keresnek, ezáltal az olvasót is a világ igazságába kívánja bevezetni. A lepel lehull, a titokra fény

¹ A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² A Debreceni Egyetem Gróf Tisza István Alapítvány PhD Kiválósági Ösztöndíja támogatásával készült.

derül, és egy vélhetően beavatott karakter is felbukkan, aki hiteles közvetítő szereppel is bírhat ember és természet között. Megkérdőjelezhető azonban, hogy ezek a tervezett címek mennyire tükröznék vissza tartalmukban azt, amire mutatnak. Kétséges, hogy adekvát módon tudta volna Novalis megmutatni írásban közvetlenül azt, amit ígér; és az vitatható, hogy mennyire volt benne biztos, hogy be akarja fejezni a művét, vagy csak kísérlet volt számára a mű további vonulatának felvázolása. A fennmaradt szöveget olvasva azonban olyan mintákat találunk, amelyek megoldást nyújthatnak e kétségekre. A karakterek és cselekedeteik metaforikus értelmezése – melyet később fejtek ki – által nem az olvasó előtt jelenik meg az igazság. A szubjektumban létrejött változásra csak meghívást kapunk, útmutatást, tanítást nem.

Ennek ellenére a regény rendkívül komplex és pontosan felépített, akár teljesnek is tekinthető mű. Ez a koraromantika egyik sajátosságából, a szándékolt fragmentálás eljárásából eredhet, mikor az összetett gondolatok részleges módon nyilvánulnak meg. A töredékesség iránti vonzalom, a lírikus művek felértékelése mind a gazdag hermeneutikai kibontás lehetőségét involválják, ezzel is azt hangsúlyozva, hogy a végső konklúzió, valamilyen pontszerű eredmény elérése nem lehetséges, pusztán annak körbejárása, az ahhoz való közeledés valósítható meg, az értelmezési folyamat lesz kiemelkedő. A végső igazság így nem ragadható meg. A fragmentáltság, töredékesség ezért a teljesség hiányát reprezentálja. Ennek ellenére, a koraromantikusok márpedig törekedtek a totalitás elérésére, de mindhiába. Paradox módon ők is tudták, hogy a végső igazság nem elérhető számukra. A koraromantika iróniája ezt az attitűdöt fejezi ki, mely *A szaiszi tanítványokban* is végig jelen van. A történet szerint Szaiszban járunk, ahol a tanítványok példamutató mesterükhöz szeretnének hasonlónak válni. A mesternek sikerült olyan viszonyulási módot kialakítania, amellyel a világot a maga teljességében képes megragadni: a természetet mint totalitást át tudja látni, meg tudja ragadni, így képes benne feloldódni, eggyé válni vele. Ezért a szöveg azt az opciót erősíti, hogy lehetséges a természet teljes megismerése, ismerőssé tétele. Azonban azok a karakterek, akiknek ez sikerült, mind zártak, olyan szempontból, hogy tudásuk átadására nem képesek, és a szöveg mögötti történeteknek nem lehetünk tanúi. A tanítványok mégis e létmód elsajátítására törekednek. A bizonyosság (melyet a kétely ellentétpárjaként azonosítok) az igazság leleplezésével kapcsolatban tematizálódik. Egyrészt, a tanítványok, ha még nem is szereztek bizonyosságot a tudás tartalmáról, magát a tudás létét elismerik, és ebben teljes mértékben biztosak. Másrészt, a tudás megszerzésének a lehetőségében is bíznak. A szerzői megoldások azonban ezt nem képesek közvetlenül felmutatni. Az egyik tanítvány a következő módon tett szert az igazságra:

(...) Társunk hamarosan hozzánk lépett és kimondhatatlan boldogsággal arcán szemünk elé tartott egy különös alakú, fénytelen kövecskét. A Mester kezébe vette, hosszan megcsókolta, aztán könnybe lábadt szemmel ránk nézett, és a kövecskét a többi kö közé tette: egy üres helyre, pontosan oda, hol a Nap sugarai a sorok közé vetültek.

Sohasem fogom elfeledni e pillanatot. Úgy éreztük, mintha lel-künket egy időre átjárta volna a csodálatos világ tündöklő sej-telme.³

Ez a részlet azt mutatja, hogy a tanítványok nem a logika útját követve jutnak el az igazsághoz, valamint a tanítványban végbemenő változás az olvasó számára rejtett marad. Mivel a kételkedés inkább a ráció tárgyköréhez tartozik, ezért ez a jelenet is azt szemlélteti, hogy Novalis egy másik szférában mozog, ahol irreleváns a szkepszis bármilyen formája.

A történet egyik elbeszélőjében, egy tanítványban a görög Athéné isten-nőnek is megfeleltethető egyiptomi Ízisz istennő elfátyolozott alakja ébresztett vonzalmat. Az istennő, melynek szobra Szaiszban található, azt a másikat jelöli, amelyet a természettel azonosíthatunk, valamint annak a tudásnak a birtoklását reprezentálja, amely nem emberi mértékű. A tanítványok a szobor köré gyűlve, képletesen értve, a leplet szeretnék fellebbenteni, hogy elérjék a természetet, vagy, ahogy ebben a kontextusban is érthetjük, az igazságot. Ugyanis nem minden esetben hangsúlyozza Novalis ugyanazon értelmezését a természetnek. A természet egyszerre jelenti a világ egészét, a dolgok összes-ségét, a mindent átfogó phüsziszt, illetve a világ értelmét, jelentését, az igaz-ságot, a világ titkait. Mennyiségileg nem ragadható meg, inkább minőségi jel-legű. Plutarkhosznak köszönhetően megőrződött a hagyomány, mely szerint a szaiszi szobor talapzatán a következő mondat olvasható: „Én vagyok mindaz, ami volt, ami van, és ami lesz, a ruhámat még egyetlen halandó sem lebben-tette fel.”⁴ Az istennő ezáltal egy titokzatos tudás megfelelőjeként jelenik meg, sugallva azt, hogy az igazság nem adott, meg kell dolgozni érte valamilyen módon. A *szaiszi tanítványok* így válik a novalisi esztétizált episztemológia metaforájává.

Miután felvázoltam a mű lényegét, fő koncepcióját, felvetődik a kérdés, hogy ha felmerül egy rejtély, valamilyen hiányosság, megoldatlan kérdés, jelen esetben a természetben való feloldódás lehetősége, akkor a kétely miért nem párosul hozzá? És mégis hová lehetne beilleszteni e modellen belül? Novalis

³ Novalis: *A szaiszi tanítványok. Vulgo*, 2002. 1. 215. Ford. Magyar István.

⁴ Plutarkhosz: *Iszisz és Oszirisz*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 14. Ford. W. Salgó Ágnes.

filozófiája nem szigorú rendszereken alapszik, vagyis megmarad a reflexió szintjén és nem logikai lépcsőkön halad, hanem holisztikus látásmódot igényel; nem pontosan felépített konklúziókkal dolgozik. Ennek ellenére, vagy éppen ezért, nem jelenik meg nála a szkepszis. Ahhoz, hogy az előbb felvetett kérdésekre választ találjunk, a kétely meghatározását szükséges röviden körbejárni. E fogalmat úgy értelmezem, mint ami egy állítás érvényességének megkérdőjelezését jelenti. Tehát szükséges egy vizsgált tárgy (és itt most a lehető legtágabb értelemben használom a kifejezést), téma, dolog stb. Ez a vizsgált tárgy, állítás, meglátásom szerint, nem közelíthető meg azon episztémé fogalma felől, amelyet Novalis gondolkodására hatással lévő filozófus, Platón használ *Az Államban*, mely szerint a tudás egy megvizsgált ismeretet jelent, amikor bizonyosságot szereztünk valamiről. Ugyanis azt, amiről már bizonyosságot szereztünk, értelemszerűen nem fogjuk kétely alá vetni. Továbbá Novalis esetében nem a matematikai szintű tudás értékelődik fel, hanem az intuíció. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy teljes homály fedi az elemezni kívánt gondolatot, koncepciót, mindenképpen rendelkezni kell valamilyen összképpel. Ezzel a gondolatmenettel az általam használt szkepszis fogalom működésmódjára szerettem volna rávilágítani: a kételkedés az állítás megkérdőjelezése által egy lépést tesz hátrafelé, ugyanis inkább távolodik a megvizsgált dolog érvényességét illetően. Így a bizalmatlanságnak és bizonytalanságnak nyit teret a gondolkodó én.

A kétely ilyen működésmódjával ellentétes attitűd fedezhető fel azonban a szövegben. Adott egy titok, és mindenki arra törekszik, hogy a leplet lerántsa róla. A kérdésesség az, ami vonzóvá teszi. Éppen ezért nem kételkedésről, hanem, ahogy a magyar fordítás is kifejezi, inkább sejtésről⁵ beszélhetünk *A szaiszi tanítványokban*. A sejtés magához vonzza a gondolkodó ént, aki meg akarja azt ismerni, vágyakozik a vizsgált tárgy után. Az elfátyolozott szaiszi istennő szobrának motívuma jelképes: kifejezi a fátyol mögé pillantás lehetőségét, amellyel azonban a hagyomány szerint nem élhetnek az emberek. A szaiszi szobor felirata szerint „halandó ember nem lebbentheti fel a fátylat”, mely látszólag reménytelen üzenetet közöl a tanítványok számára, akik ugyancsak halandó lények. Azonban az első elbeszélő csöppet sem keseredik el, ugyanis ekképp viszonyul a figyelmeztetéshez: „(...) akkor nekünk kell

⁵ Novalis az eredeti, német nyelvű szövegben az „ahnden” és „Ahndung” szavakat használja (Novalis: *Die Lehrlinge zu Sais*). Az „ahn” a magyar „gyan” elvont gyökkel megfeleltethető, melyből a „gyanú” szavunk is ered. („Gyan.” Arcanum) A gyanakvás a magyar fordításban sejtésként szerepel, melyek közös nevezőre hozhatók a bizonyítási vágy által.

halhatatlanokká válnunk. Ki nem akarja fellebbenteni a fátylat, nem igaz szaiszi tanítvány.”⁶

A sejtés és a kételkedés esetében is van egy hiátus, egy titok, egy kérdés, amely a gondolkodó ént a szkepszis vagy a pozitív gyanakvás felé billenti a vizsgált tárgy érvényességét illetően. A kétely tehát hasonló a sejtéshez, olyan értelemben, hogy mindkettő a megismerésre irányul, azonban vele szemben ellenirányú mozgást fejez ki azáltal, hogy inkább távolodik a megvizsgált dologtól. Novalis egy másik szöveghelyen, az ötödik dialógusában tesz említést a kételyről, ahol szintén megfigyelhető ez a mozgás, csak a sejtés helyét a „hipotézis” veszi át. A beszélők ellentétes nézőpontot képviselnek. A szövegben érezhetően Novalis inkább a második (B.) vitázóval azonosítja magát, aki lírikusan is megfogalmazza álláspontját és ellenvélemény sem érkezik érvelésére.

- A. Végtére is, kedves barátom, mire jók mindezek a hipotézisek? Hisz egyetlen, valóban megfigyelt tény többet ér a legnagyobb hipotézisnél. A hipotézisalkotás kockázatos játszadozás. Amely végül a valótlanság iránt szenvedélyes vonzódássá válik (...). E tudományos erkölcstelenség teljességgel eltompítja a realitásérzékét és leszoktat a szigorú megfigyelésről, amely pedig kizárólagos alapját képezi mindennemű kiterjesztésnek és felfedezésnek.
- B. (...) A kételkedő [Skeptiker], barátocskám, éppoly kevésbé járult hozzá a tudomány gyarapításához, akár a közönséges empirizmus: a legcsekélyebb mértékben sem. (...) Az igazi hipotézisalkotó nem más, mint a felfedező, kinek gyakran már a felfedezés előtt homályosan szeme előtt lebeg az a bizonyos szárazföld (...).⁷

A racionalitásból táplálkozó felvilágosodással szemben fellépő koraromantika nem is válaszolhatna másképpen. Szembeállítva a hipotézissel, Novalis kritikát fogalmaz meg a szkepszisről, ugyanis a hipotetikus állítások előbbre viszik a tudományt, míg a kételkedők a megismerés útjába állnak. Ezért fontos más attitűdöt képviselni. A kételkedésnek a tudományos fejlődés szempontjából is hátráltató ereje van. Az első beszélő (A.) azt rója fel a hipotézisalkotóknak, hogy fantáziavilágok rabjaivá válnak és emiatt nem szolgálják a tudományt. Ezzel szemben a második beszélő (B.) a hipotézist

⁶ Novalis: A szaiszi tanítványok. *Vulgo*, 2002. 1. 216. Ford. Magyar István.

⁷ Novalis: Dialógusok. *Vulgo*, 2002. 1. 127. Ford. Major Enikő.

másképpen gondolja el, ugyanis engedni véli, hogy valamilyen előfeltételezés a végcélt illetően a hipotézisalkotó horizontjában legyen. Éppen ez viszi előre. A *szaizsi tanítványok*ban a még úton járók számára az istennő által reprezentált igazság, totalitás az a szárazföld, amelyet ők el szeretnének érni.

A sejtés tehát odafordul a kérdés, a titok felé és ez a nyitottság plasztikusabb módon is megjelenik A *szaizsi tanítványok*ban. A szöveg azt sugallja, hogy szükség van a csendre is, nem elég csak beszélni, hanem érezni, tapasztalni kell, hogy fel tudjunk figyelni természetre, a hangjára. A szövegen belül Novalis elhelyezett egy epizódot egy melankolikus fiúról, Jácintról, akinek egy idős vándor egy könyvet ajándékozott titkos tanításról, mely számára értelmetlen nyelven íródott. Egy „bűbájos öregasszonytól” kért tanácsot, aki elégette a könyvet, ezután hagyta el szülőföldjét Jácint, hogy az elfátyolozott szűz szobrát felkeresse, útja során pedig a természet segítségére támaszkodhatott. Ahhoz, hogy az igazság felé tudjon közeledni, Jácintnak el kellett égetni a tanítást, hogy szemlélődhesen, önmagából kiléphessen és a másikhoz, a természethez forduljon. A másik felé nyitás, nem az elhatárolódás, bezárkózás folyamata még távolabb viszi a kételkedő attitűdjétől. Az útnak indulás és a megismerés folyamata az ismeretlen megértését tűzi ki célul. Akár a fichte-i Én és Nem-Én szintézise, vagy éppen a schellingi szubjektum és természet kölcsönös viszonyának rendszere hatott mélyebben a novalisi filozófiára, mindkettő a másokban való feloldódást, két minőség, elem összevegyítését mutatja be, amelyhez mozgás szükséges. A távolodás és közeledés motívuma más formában is megjelenik a műben, mégpedig az idegenség és ismerősség ellentétében. Az idegenség negatívumként jelenik meg a szövegben, nem helyénvalónak. A tanítvány, az első elbeszélő, így fogalmazza meg azt a folyamatot, ahogy egyre erősödik benne a vágy, hogy a természetet megismerje: „(...) minden egy magasabb rendű eszménnyé, új renddé áll össze bennem, és minden egyetlen irányba mutat. Ilyenkor minden oly ismerős, oly kedves lesz; s mi most idegen még s ritkán mutatkozó, majdan olyanná válik, mint egy megszokott háziszerszám.”⁸ Amíg a természet mint idegen jelenik meg az ember előtt, addig nem tudja őt befogadni. Ahogy egyre növekszik benne a hit, hogy vágya teljesülhet Szaiszban úgy jelenik meg számára egyre otthonosabban, ismerősként a természet. Az ismerőssé válás folyamata párhuzamba állítható a sejtéssel, csakúgy, mint az elidegenedés a kétellyel.

A kételey lehetőségét A *szaizsi tanítványok* pluralisztikus jellege is gyengíti. A szöveg második felében a tanítványok közötti párbeszéd során számos természet-értelmezést hallanak egymástól. A szereplők különböző nézőpontokat ütköztetnek, gondolataik többször ellentmondanak a másikénak,

⁸ Novalis: A *szaizsi tanítványok*. *Vulgo*, 2002. 1. 216. Ford. Magyar István.

azonban nem fedezhető fel győztes hang, egyik sem kiemelkedő. A szöveg többszólamúsága két szempontból is magyarázható. Egyrészt megerősítik, hogy a paradox állítások is megállják a helyüket és a koraromantikus ironia egy újabb példájára bukkanunk. Másrészt, ahogy Novalis az ötödik dialógusában kifejti, a különböző hipotézisek vezetnek el az igazságig.

A *szaizsi tanítványok* továbbá még egy olyan réteggel rendelkeznek, amely megteremti azt a környezetet, amely a kételkedést zárójelezheti. Ez pedig műfajából adódik. A *szaizsi tanítványok* az epikai műnemen belül a regény vagy inkább a mese műfajába sorolható be. Ezáltal a mű egy önálló vilákként értelmezendő, éppen ezért a mese sajátos törvényszerűséggel rendelkezik, a maga szabályai szerint alakulnak az események. Valastyán Tamás megfogalmazása szerint „ugyanúgy vannak dolgok és összefüggések, mint nálunk, csak éppen ezek a törvények, dolgok és összefüggések nem a mi létezésünkhöz tartoznak – a mi világunktól *különvalóak*.”⁹ A *szaizsi tanítványok* irodalmisága révén megengedheti, hogy önkényes módon állapítsa meg a racionalizmus mértékét a szövegen belül. Ezért adott Novalis számára a lehetőség, hogy bemutasson olyan embereket, akiknek sikerült a természettel való egybeolvadás. Mivel a mese megteremti azt a közeget, melyben a filozófiája teljes mértékben érvényesülhet, a kételkedésnek nincs és nem is lehet benne szerepe. A *szaizsi tanítványok*ban fel sem merül a szkepszis gondolata. Azokat a tanítványokat, akik szemében a Mester nem látta meg azt a szükséges csillogást, azt a belső erőt, amely a természet megismeréséhez szükséges, egyszerűen hazaküldte. Ugyanakkor ezek a karakterek, a Mester és az egyik fiatal tanítvány csak reprezentáció szintjén jelennek meg, funkciójuk nem kifejezetten tanítói, hiszen az igazság megismeréséhez útmutatót nem lehet adni. Szerepük a fantáziavilágban azt sugallja, hogy metafizikai kérdést nyelvi eszközökkel, hagyományos tanítással boncolgatni nem lehetséges. A *szaizsi tanítványok* mint mese azt fejezi ki, hogy nem a tanítás, nem a nyelv által mutatkozik meg az igazság, hanem a létünkben kell azt keresni. Filozófiájának approximatív jellegét, ti. az igazságot csak megközelítőleg lehet megismerni, is az hangsúlyozza, hogy azon emberek, akik ilyen magasságba értek, azok regényének karakterei, világtól távoli figurák.

Novalis sokat említett, méltán híres jelmondata a következőképpen szól: „A világot romantizálni kell.” A romantizálni, romantika kifejezés a „roman,” regény szóból származik. A regényességet erősíti az is, ahogy Novalis a mondatot folytatja: „Ha a közönségeset magas értelemmel, a megszokottat titokzatossággal, az ismerőst az ismeretlen méltóságával, a végest végtelen

⁹ Valastyán Tamás: Különvalóság. Novalis és a mese. *Híd*, 2006. 4. 19-20.

ragyogással ruházom föl: romantizálom őket.”¹⁰ A racionálisból az irracionálisba való átjárás vagy éppen a kettő vegyítése, e mágikus idealizmus alapja a filozófiájának. Kételkedéssel az intuitív megismerés nem tudna érvényre jutni és Novalis modellje összedőlne.

Novalisnak *A szaiszi tanítványok* című szövege egy olyan filozófiai rendszer bemutatására szolgál, amely a végső igazság megismerését tűzi ki célul, azonban csak approximatív jellegű. Azon szereplők, akik nem tudják elérni azt az állapotot, hogy a természettel összeolvadjanak, nem süllyednek rezignációba, nem is dacolnak vele, hanem a megértési folyamat valamelyik szakaszában helyezkednek el. Mivel a végcél homályos, felmerülhetne a kételkedés az út érvényességében. Novalis azonban a sejtés és a hipotetikus álláspont előmozdító hatását hangsúlyozza, valamint mivel regényes formát ad szövegének, a kételkedés kizárható. Rendszerében azért zárójelezhető a szkepszis, mert a sejtés motiválja őket, a hangsúlyt a titok megismerésének a vágyára helyezi, a törekvésre.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

„Gyan.” Arcanum Adatbázis. www.arcanum.com/ro/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/gy-5F596/gyan-5F677/

Novalis: *A szaiszi tanítványok*. *Vulgo*, 2002. 1. Ford. Magyar István

Novalis: *Dialógusok*. *Vulgo* 2002. 1. Ford. Majos Enikő

Novalis: *Die Lehrlinge zu Sais*. Projekt Gutenberg. www.projekt-gutenberg.org/novalis/sais/sais.html

Novalis: *Töredékek*. Horváth Károly szerk. *A romantika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. Ford. Rónay György

Plutarkhosz: *Iszisz és Oszirisz*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. Ford. W. Salgó Ágnes

Valastyán Tamás. Különvalóság. Novalis és a mese. *Híd*, 2006. 4.

¹⁰ Novalis: *Töredékek*. Horváth Károly szerk. *A romantika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. 147-148. Ford. Rónay György.